

Тема 4. Якість відбору одиниць дослідження

1. Опитувальна мережа.
2. Відбір випадкових одиниць сукупності.
3. Відбір спрямований або не випадковий.

1. Опитувальна мережа - раціональне з точки зору вимог вибіркового методу і оптимальне з точки зору організації проведення опитування, розміщення групи інтерв'юерів, які протягом тривалого часу збирають соціальну інформацію, що цікавить дослідника. Проведення серії досліджень населення за допомогою постійно діючої мережі інтерв'юерів є більш економічним, оперативним. Інформація, отримана шляхом таких опитувань, є надійнішою порівняно з разовими обстеженнями. Важливими також є переваги опитувальної мережі у формуванні вибіркової сукупності, доборі та підготовці інтерв'юерів, створенні однакової методики й технології збирання та обробки первинної соціологічної інформації, в організації контролю її якості. Опитувальні мережі формуються, як правило, для збирання репрезентативної інформації у великомасштабних дослідженнях. За допомогою опитувальної мережі можливим є проведення не всіх соціологічних та маркетингових досліджень, а лише тих, у яких предметна і об'єктна галузі дослідження тісно корелюють з основними характеристиками та ознаками, що були використані дослідником при побудові опитувальної мережі.

Емпірично апробовані оптимальні навантаження на опитувальну мережу - не менше одного разу на 1 - 2 місяці і не частіше 4-5 разів на місяць. Інакше може розпочатися процес "відмирання мережі", коли ряд інтерв'юерів з різних причин припиняють свою діяльність в опитувальній мережі. Функціонування опитувальної мережі висуває перед організаторами завдання вирішення низки організаційних проблем: пошук приміщення, фінансування, засобів зв'язку, доставлення методичних матеріалів та опитувальних листів тощо.

За допомогою опитувальної мережі можливим є проведення як панельних, повторних і порівняльних досліджень, так і серії звичайних соціологічних та маркетингових досліджень, коли дослідники не мають за мету досліджувати динаміку чи проводити порівняння.

Крім економічності, опитувальна мережа дає значний вигравш у часі, оскільки організаційні заходи на етапі проектування будь-якого соціологічного чи маркетингового дослідження тут забирають значно менше часу. Це створює можливість отримання оперативної інформації (громадська думка про актуальні події, реакція на програми радіо, телебачення, сприйняття окремих програм та рекламних роликів тощо). За наявності опитувальної мережі у дослідника є значно більше можливостей для проведення експериментів як методичного, так і змістовного характеру.

2. Випадковий відбір одиниць сукупності - це такий відбір соціологічної інформації, за якого кожна з одиниць *генеральної сукупності* має однакову ймовірність потрапити до *вибіркової сукупності*. Є кілька видів випадкового відбору:

а) *ймовірнісний відбір* ~ за якого, по-перше, кожна одиниця генеральної сукупності зберігає однакову або майже однакову ймовірність бути відбраною до вибіркової сукупності і, по-друге, сформована таким чином вибірка повинна мати досить великий обсяг. В теорії вибіркового методу виділяють два різновиди ймовірнісних відборів: *повторні* та *без повторні*. Вони відмінні між собою не тільки технікою відбору одиниць з генеральної сукупності, а й ступенем точності результатів. За повторного відбору одиниці сукупності протягом усього процесу відбору зберігають однакову ймовірність потрапити до вибіркової сукупності. Це досягається поверненням відібраних одиниць до генеральної сукупності. Відбір щоразу мовби починається спочатку. За безповторного відбору для одиниць імовірність потрапити до вибіркової сукупності постійно зростає, оскільки відібрані одиниці вже не підлягають подальшому відбору. Середніх квадратичних помилок безповторних відборів завжди менше, ніж середніх квадратичних помилок повторних відборів того ж обсягу. Тому використання формул обчислення статистичних помилок повторної вибірки підвищує надійність результатів, отриманих у безповторному відборі. Практично ймовірнісна вибірка може бути використана тільки при вивченні об'єктів невеликого обсягу. Це пов'язано з труднощами складання списків одиниць, що становлять об'єкт дослідження;

б) *районований відбір* здійснюється на основі розподілу заданої кількості одиниць дослідження, що відбираються, тобто обсягу вибірки, між так званими районами, типами-групами елементів генеральної сукупності, які виділяються відповідно до значень деякої заданої "базової ознаки", що вивчається в обстеженні, або тісно пов'язаної з нею групи ознак. Таким чином, "райони", що виділяються, будуть внутрішньо однорідними, але водночас і відмінними один від одного і, взяті разом, вичерпують усю сукупність. Розшарування неоднорідної генеральної сукупності - виокремлення типових груп - слід провадити таким чином, щоб виділити якісно різні типи об'єктів. Це розшарування може бути обумовлене і організаційними міркуваннями. З урахуванням предмета, цілей і завдань дослідження слід підходити і до визначення кількості шарів, що не виключає використання статистичних методів, заснованих на взаємозв'язку кількості шарів з оцінкою дисперсії базової ознаки або з обсягом витрат на проведення обстеження. Найбільш точні результати отримують у тих випадках, коли типові групи виділені таким чином, що одиниці в середині кожної з них мають найбільшу схожість, тоді як одиниці з різних "районів" помітно різняться, оскільки помилка районованої вибірки зумовлена лише варіацією в середині виділених типових груп. Як ознаки для розшарування використовують лише ознаки, які корелюють з характеристиками, що досліджуються. Відсоткове представництво таких ознак у генеральній

сукупності відоме, їх наявність чи відсутність у кожній одиниці сукупності вже до початку дослідження може бути чітко визначена;

в) *гніздовий відбір*. Під гніздом розуміють внутрішньо неоднорідний об'єкт репрезентації, в якому, як правило, обстежуються всі одиниці дослідження, що входять до нього. Гнізда - це завжди елементи проміжних ступенів вибірки - об'єкти репрезентації. Гнізда виділяються за принципом прямо протилежним принципів формування шарів - районів, який потребує однорідності елементів, що об'єднуються в шар. Ефективність гніздового відбору багато чому залежить від того, які саме структурні одиниці обрані як гнізда. Особливе значення має співвідношення кількості відібраних гнізд та обсягу вибірки з кожного гнізда. За інших рівних умов краще збільшити кількість гнізд, що включаються до вибірки, і відповідно до неї зменшити обсяг вибірки з кожного гнізда;

г) *систематичний відбір* одиниць спостереження або об'єктів репрезентації здійснюється через один і той самий інтервал (крок), у впорядкованому за абеткою або пронумерованому списку. При цьому перший номер у списку визначається випадково. Систематичний відбір близько стикається з районованим відбором і тому в ряді випадків помилки репрезентативності при статистичному відборі можуть бути нижчі, ніж при імовірнісному. Однак якщо у складеному списку елементів генеральної сукупності має місце періодичність, що збігається з кроком систематичного відбору, то в даному разі відбувається зсув результатів і з'являється загроза виникнення систематичних помилок.

3. Відбір не випадковий (спрямований) – це такий відбір соціологічної інформації, за якого одиниці вибіркової сукупності відібрані спрямовано. До таких способів належать:

а) *квотний відбір*, що ґрунтується на розшаруванні генеральної сукупності одночасно за кількома ознаками таким чином, що розшарування стає заздалегідь пропорційним, і обсяг кожного шару є заздалегідь відомим. Найчастіше ознаками, що використовуються при розшаруванні, є: тип поселення (село, місто), стать, вік освіта, національність, соціальне становище або вид занять. Інтерв'юєру задається в досить загальному вигляді місце проведення дослідження, обсяг квоти (тобто кількість одиниць відбору, кожна з яких повинна мати заздалегідь обумовлені соціально-демографічні характеристики) і надається деяка свобода щодо того, включати того чи іншого респондента до вибірки чи ні. Ступінь свободи інтерв'юєра в прийнятті такого рішення залежить, зрозуміло, від мети та завдань дослідження, характеру інформації, що збирається;

б) за відбору *методом основного масиву* спостереженню звичайно підлягає така група одиниць генеральної сукупності, питома вага якої в усій сукупності, на погляд дослідника, є "цілком достатньою" або "досить великою", або одиниці генеральної сукупності взяті довільно, на підставі інтуїції та практичного відчуття дослідника. Позитивним моментом такого підходу є його економічність. Метод основного масиву можна застосувати тільки в тому разі, якщо дослідник цілком упевнений у тому, що частина

сукупності, яка не включена до спостереження, не може впливати на остаточні висновки. Якщо такої впевненості немає, його використовувати не можна;

в) за *стихійного відбору* дослідник не має можливості забезпечити відповідність вибіркової сукупності генеральній сукупності за всіма ознаками, що характеризують одиницю дослідження або об'єкт репрезентації. Основними факторами, що визначають природу стихійного відбору, є готовність дослідника мати справу з максимально доступними для нього одиницями сукупності (фактор доступності) та його прагнення гарантувати в умовах обмежених ресурсів вихід на одиниці сукупності, які мають потрібні ознаки (фактор цілеспрямованості). Перший фактор означає, що організатор дослідження готовий погодитися з тим, що рішення про включення до вибірки належить потенційному респонденту. Другий фактор, навпаки, передбачає, що вказане рішення належить дослідникові. Розрізняють кілька видів стихійного відбору.

1 Так званий *відбір першого зустрічного*.

Дослідник проводить опитування тих осіб, які зустрілися йому випадково на вулиці або в інших багатолюдних місцях. При організації такого відбору велике значення має час і місце опитування, тому що в різний час і в різних місцях дослідник стикається з різними категоріями респондентів. Щоправда, за такого відбору дослідник несвідомо може керуватися почуттям особистої симпатії або антипатії, міркуваннями зручності і т. п.

2 *Відбір "собі подібних"*. Дослідник добирає для опитування або спостереження респондентів із свого оточення. За такого відбору вибіркова сукупність буде зміщена порівняно з вихідною сукупністю за однією чи кількома суттєвими ознаками.

3 *Пресові опитування* - це опитування, які проводять за допомогою теле-, радіоанкет, опублікованих у пресі. При цих опитуваннях рішення про включення до вибірки приймають безпосередньо самі респонденти, що докорінно змінює трактування отриманих даних, оскільки в опитуванні бере участь найбільш соціально активна частина потенційних респондентів.

Про рівень репрезентативності даних, отриманих указаними методами, можна робити висновок тільки після обчислення фактичних помилок репрезентативності, що передбачає наявність необхідної інформації про генеральну сукупність. Стихійний відбір часто буває корисним у попередніх дослідженнях. Незамінний він і при дослідженні інтимних аспектів життя людей. Наприклад, принцип випадкового відбору використовувати для таких досліджень, як правило, не можна, оскільки частка відмов від бесід набагато перевищує граничну норму. Різні засоби стихійного відбору ефективні не однаковою мірою. Але чим вищий ступінь випадковості у відборі одиниць дослідження та чим ширше цей відбір охоплює об'єкт, що вивчається, тим точніший, за інших рівних умов, буде його результат. Водночас випадковий відбір, що виконується недбало, по суті, може перетворитися на стихійний.